

Globalizacija i države dobrobiti u Zapadnoj Europi: kritička analiza recentnih rasprava*

Martin Rhodes

Robert Schuman Centre, European University Institute
Firenca, Italija

Gospodarska politika Zapadne Europe sada doživljava duboke promjene. To se u velikoj mjeri odražava na zapadnoeuropske države dobrobiti. Postoje različite prepreke i kontradikcije koje djeluju na funkcioniranje države dobrobiti u Zapadnoj Europi. Posebno značajnu ulogu pri tome igra sve veća globalizacija svjetskog gospodarstva koja mijenja strukturu nacionalnih gospodarstava i samih država dobrobiti.

U ovom članku autor razmatra prilagodbe nacionalnih gospodarstava i država dobrobiti na sve izraženiju globalizaciju svjetskog gospodarstva. Naime, svaki nacionalni sustav socijalne dobrobiti odgovara industrijskoj i gospodarskoj konfiguraciji pojedine zemlje, drugim riječima "inovativnom sustavu" koji određuje parametre prilagodbe. Buduće održanje države dobrobiti neće ovisiti samo o sposobnosti sustava socijalne dobrobiti da modificira svoje institucije i odgovarajuće programe nego također općenito o prilagodljivosti nacionalnih gospodarstava međunarodnoj konkurenciji i uvjetima globalizacije.

JE LI DRŽAVA DOBROBITI U KRIZI?

Pojam "krize" države dobrobiti bio je u modi u nekim intelektualnim krugovima prije otprilike četvrt stoljeća. Postao je popularan sredinom 1970-ih u vrijeme kada je izgledalo da gospodarski pad koji je slijedio naftni šok nagovještava dublju krizu kapitalističkih gospodarstava. Nekoliko slavni knjiga iz tog razdoblja - *Fiscal Crisis of the State* (1973) Jamesa O'Connora, *The Political Economy of the Welfare State* (1979) Ian Gougha i *The Contradictions of the Welfare State* (1984) Clausa Offea - označilo je kao ishodište problema države dobrobiti njezinu kontradiktornu ulogu koja se sastoji u istovremenom legitimiranju i ograničavanju kapitalističkih gospodarstava. Jedno desetljeće kasnije, u jednoj više karikaturnoj kritici tih autora - *O'Goffe's Tale*** - Rudolf Klein (1993) tvrdio je da kapitalistička država dobrobiti ne samo da nije upala u krizu nego je pokazala svoje sposobnosti adaptacije. Prema Kleinu, "O'Goffeov" neuspjeh u razumije-

vanju vitalnosti i snage zapadnih država dobrobiti posljedica je "praznih generalizacija" pa on ističe potrebu za "rigoroznom analizom političkih konflikata u pojedinim društvima". Možda da možda i ne. Ako se okrenemo prema van, zapadne države dobrobiti ipak su se uspješno prilagodile u razdoblju nakon naftnog šoka. Više stope rasta apsorbirale su fiskalni pritisak i "preopterećenost" i "kriza" je, posljedično tome, korigirana marginalnim promjenama u političkim smjernicama. U vrijeme kada se države dobrobiti ne razvijaju kao u prošlosti - u 1980-im udio socijalnih troškova u GDP-u rastao je manje od 2% godišnje u 12 zemalja Europske unije prema 5% u prethodnom desetljeću - glavni su se socijalni programi održali u sjevernoj i proširili u južnoj Europi. Ali, kao što bi "O'Goffe"-autori mogli odgovoriti Kleinu, dok "rigorozne analize" mogu pokazati kako se svaka pojedina zemlja prilagođavala, one ne mogu ništa reći o tome što se dešavalo iza ugla, tj. u drugim zemljama.

* Ovaj se članak pojavio u časopisu *Journal of European Social Policy* br. 4/1996. Objavljujemo ga uz suglasnost izdavača tog časopisa. (Napomena Uredništva)

** Radi se o skraćeni prezimena triju autora: O'Connora, Gougha i Offea poznatima po kritici države dobrobiti s marksističkih pozicija. (Primjedba V.P.)

Početak 1990-ih godina pojavila su se nova razmišljanja i "O'Goffe" kontradikcije ponovno su dobile na značenju. Ne radi se o tome da je kapitalizam i njegove države dobiti dospio u stvarnu krizu (od tada bivši marksisti preferiraju termin "postfordistička tranzicija"), nego zbog toga što je vrijednost "O'Goffe" priče upravo u tome što je ona vraćala na početak i fokusirala širi plan. Nove napetosti koje su se pojavile u području dobiti uzrokovane su upravo proturječnostima između akumulacije kapitala i stvaranja profita s jedne te potrebe legitimiranja tog procesa kroz (stalno rastuće) socijalne troškove s druge strane. Štoviše, sada je na djelu međunarodna dimenzija te proturječnosti. Dok je trajalo "zlatno doba" "samosvojnog liberalizma", rast - i paralelna internacionalizacija - zapadnog kapitalizma ovisio je o unutarnjim socijalnim sporazumima (tj. o ekspanziji unutarnje vladine distributivne uloge). U doba "rastresenog liberalizma" (trgovina bez ograničenja, liberalizirana financijska tržišta) "sposobnost vlada da ispunjavaju svoje obveze iz unutrašnje socijalne nagodbe (prema Johnu Gerrardu Ruggieu) postala je veoma krhka" (Ruggie, 1994:8). To se može pripisati istrošenosti socijalnih sigurnosnih mreža (koje treba zahvaliti povećanju proračunskog deficita i nezadovoljavajućim javnim porezima) i gubitku vladine kontrole nad zapošljavanjem i drugim širim ciljevima gospodarske politike u uvjetima globalne ekonomije.

Dok su socijalni izdaci "rasli do limita" u onim korporativističkim (sada sve više bivšim korporativističkim) zemljama koje su smatrane najsposobnijima da se suoče s novim izazovima (1993. socijalni troškovi u Skandinaviji i u Nizozemskoj bili su na razini ili iznad jedne trećine GDP-a), socijalni su troškovi također ekspandirali u zemljama Europske unije zajedno s rastom nezaposlenosti (Komisija Europske unije, 1995). Drugo, izgleda da su ti izazovi, identificirani već u 1980-im, sve više izraženi, posebno kada se radi o demografskim promjenama (starenje europske populacije) i pojavi novih oblika obitelji i obrazaca tržišta rada. Te promjene izmijenile su prirodu "potreba" i preinačile lanac spol/obitelj/rad na kojem su se zapadne socijalne države tradicionalno zasnivale. Treće, priroda međunarodne političke ekonomije temeljito se izmijenila uslijed liberalizacije tokova kapitala i robe (Rhodes, 1995a). Ukratko, sada se mogu promatrati dvije usko vezane "proturječnosti". Prva je, kao što

"O'Goffe"-autori tvrde, proturječnost između rasta blagostanja i troškova koje imaju kapitalisti (i radnici) osiguravajući taj rast i blagostanje: kompetitivnost biznisa i kreiranje zaposlenosti mogu ugroziti veliki troškovi države dobiti. Druga proturječnost je između održanja nacionalnih država dobiti te unutrašnjih sporazuma na kojima one počivaju i međunarodne ekonomije koja ih, mada također ovisi o tim socijalnim sporazumima i njihovoj legitimizirajućoj funkciji, sada počinje iznutra rastvarati.

Jesu li ti rezultati krize nagovještaj "slijepe ulice" ili prolaznih teškoća - predmet je burne i politizirane debate. "Globalizacija" je sama po sebi osporavan koncept, a njen utjecaj na nacionalnu političku autonomiju, državu dobiti i socijalne koalicije još je nejasan i relativno neistražen. Priroda suvremene "dileme države dobiti" - ako je to ona uistinu - jest njeno neadekvatno razumijevanje i objektivna je analiza teško odvajati od ideologije. Dvije su točke, ipak, relativno neprijeporne i dva su pitanja velike zapadno-europske države dobiti stavile na preispitivanje. Prvo, čak i nakon "zlatnog doba" čini se da internacionalizacija ekonomije prije potiče welfare state ekspanziju nego što vodi njenoj redukciji u skladu s pretpostavkama neoklasičnih ekonomista: u vrijeme kada rastući pritisak konkurencije čine biznis - i vlade - osjetljivijim na troškove rada izvan plaće, socijalni programi pasivnog i aktivnog tipa uzrokovali su troškove veće nezaposlenosti i industrijskog prilagodavanja. To je opisano kao ekspanzivni "kompenzacijski" efekt (Garrett, 1995; Garrett and Mitchell, 1995). Drugo - dijelom iz tog razloga - vlade nisu uspjele sniziti socijalne troškove čak i onda kada su to izričito obećavale, kao Reagan u SAD ili Thatcher u Britaniji. Pored tih primjera, široka lepeza welfare-reformi diljem Europe uzrokovala je samo marginalne promjene. Kao što Pierson (1996) elokventno obrazlaže, politika welfare-redukcije veoma se razlikuje od politike ekspanzije. U većini zemalja Europske unije potpora birača prije "debeloj" nego "mršavoj" državi dobiti, poduprta obranom statusa quo postojećih interesa, čini veoma teškim sva drukčija razmišljanja.

Ipak nijedna od spomenutih točaka ne mijenja činjenicu da su, iz više razloga, države dobiti u poteškoćama. K tome, internacionalizacija je pomogla slabljenju koncepta dobro-

biti lijeve socijaldemokracije. Taj projekt dose-
gao je svoje granice u 1970-im godinama i ono
što se poslije toga desilo može se nazvati "ope-
racijom održavanja". Od tada je ekspanzija
troškova kao odgovor na globalizaciju u zem-
ljama s tim konceptom stvorila vlastite teškoće
(nezaposlenost i njene posljedice na proizvo-
dne troškove danas su im jedan od najvećih iza-
zova). Politička inercija i moć opstrukcije
uspostavljenih interesa pogoršavali su proble-
me države dobiti. Štoviše, usprkos tome što
su se proširili, sustavi dobiti doživjeli su
neuspjeh u mnogim područjima. Čak iako su
se u mnogim zemljama socijalni programi
održali, socijalne se promjene ubrzavaju i tako
je otvoren put novim rizicima, a prijašnji se
manji rizici pogoršavaju: posebno veća neza-
poslenost što znači više drugih uzgrednih "pu-
zajućih rizika" (Sigg i al., 1996). Mada ispiti-
vanja javnog mišljenja pokazuju široku potpo-
ru državi dobiti, istovremeno se među poli-
tičarima svih partija javlja naglašen gubitak
povjerenja u "kolektivno", u javni sektor, a u
korist privatiziranih i tržišnih socijalnih usluga.
Kako i koliko će se dalekosežno taj gubitak
povjerenja osjetiti u politici, to temeljno pitan-
je europskih sustava dobiti ovisi o mnoštvu
faktora, naročito o institucionalnom popra-
vljanju tih sustava i o faktorima koji su u veli-
koj mjeri izvan kontrole političkih djelatnika -
primarno o razini ekonomskog rasta i utjecaju
promjena na globalnu ekonomiju.

GLOBALIZACIJA I DRŽAVA-NACIJA

Tvrđnja da živimo u svijetu "bez granica" (Oh-
mac, 1991) ili da globalna financijska integra-
cija podrazumijeva "kraj geografije" (O'Brien,
1992) osporavana je argumentom o "održanju"
država-nacija, njihovom unutrašnjem regula-
tornom kontekstu i izvorištima političke legiti-
macije (Hirst and Thompson, 1995). K tome,
usprkos kontinuiranom značenju granica i na-
cionalnih institucija kao "filtra" procesa globa-
lizacije, može se tvrditi da je priroda i uloga
države promijenjena. Izvori transformacije su
višestruki, ali proistječu iz interakcije između
države-nacije i globalne ekonomije. Cerny
(1994) dokazuje da najveći poticaj stvaranju
"kompetitivnih država" (kojima je prioritet
povećanje vlastite privlačnosti mobilnom kapi-
talu) jest "regulativna arbitraža" - tj. proces u
kojem globalizacija i deregulacija postaju ne-
razdvojno povezane. Istodobno, takozvano

"pravilo mobilnosti kapitala" - načelo prema
kojem tijek kapitala ne smije biti ometan - pro-
movirano je mimo granica država-nacija
pomoću međunarodnih organizacija kao što su
OECD i IMF (Pauly, 1995). Deregulacija - i
smanjena socijalna i ekonomska intervencija
države koju ona podrazumijeva - bitna je za vi-
sok kreditni rejting kod međunarodnih agenci-
ja. *Moody's Investors Service and Standard and
Poors Ratings Group* postali su "privatni poli-
tički akteri" i "transmisivski lanci" deregulativ-
ne politike u procesu globalizacije (Sinclair,
1994).

Dok Garrett (1995) sugerira da se poslje-
dice tih promjena razlikuju po zemljama -
male su sjeveroeuropske zemlje ranjivije pri-
likom integracije financijskih tržišta (budući da
su već dugo naviknute na otvorenu trgovinu),
a veće su europske zemlje više pod pritiskom
trgovinske kompeticije - Cerny (1995) tvrdi da
ključ za razumijevanje globalizacije jest efekt
koji ona ima na sektorska javna dobra: što se
skala dobara i proizvedenih sredstava, razmi-
jenjenih i/ili korištenih u zasebnim sektorima,
više odvoji od strukturalne skale države-nacije,
to su veći izazovi za autoritet, legitimaciju i po-
litičke sposobnosti države. Javna dobra -
uključujući *regulativna* dobra (prava vlasništva,
stabilni tečaj, regulacija proizvodnje i trgo-
vine), *produktivno/distributivna* dobra (javno vla-
sništvo, javne usluge, direktno ili indirektno in-
volviranje u financijski kapital) i *redistributivna*
dobra (zdravstvo i socijalni servisi, politika
zapošljavanja, korporativistički proces prego-
varanja) postaju sve teža s gledišta opskrbe i
kontrole. Njegov argument u pogledu redistri-
butivnih dobara u skladu je s logikom akumu-
lacija/legitimacija, pravednost/djelotvornost raz-
mjene: države dobiti bivaju pritiješnjene
između napora vlada da svoje zemlje učine
atraktivnijim mobilnom kapitalu s jedne strane
i njihove nesposobnosti da smanje socijalne
troškove s druge strane.

To nas direktno vodi raspravi o tome "što
političari trebaju činiti." Distopijski pogled na
svijet kojim vladaju anonimne sile i neogra-
ničeni financijski tokovi osporavan je brojnim
argumentima o održanju državnih kapaciteta.
Najmanje je sporan argument da je to političko
pitanje velikog značenja *tijekom* procesa dere-
gulacije. Kao što Helleiner (1995) pokazuje,
države-nacije - posebno SAD i Velika Britanija
- bile su instrument u liberalizaciji financijskih

tržišta: oslobađajući tržišne subjekte domaćih ograničenja, djelujući kao posljednje utočište u sprječavanju negativnih posljedica međunarodnih kriza i opredjeljujući se da ne uspostave djelotvorniju kontrolu. "Jesu li skočili ili su gurali?" pitanje je rasprave koja se posebno usredotočila u skandinavskim zemljama. Moses (1995) tvrdi da oni imaju malo izbora pa moraju pod pritiskom vanjske okoline (tržišta, kreditne agencije, itd.) izabrati deregulativnu pobjedničku stranu. Notermans (1993) smatra da je izloženost tih zemalja kontroli tržišta kapitala i de facto vezanost njihovog nacionalnog tečaja na njemačku marku samonametnuta zbor *nacionalnih* potreba. Cilj je bio osigurati nominalno sidro za sustav cijena u vrijeme kada domaći intitucionalni sporazumi nisu u stanju održavati nisku inflaciju. Vjerojatno obojica autora imaju pravo: izbor je bio još uvijek moguć, ali unutar dramatično suženih granica.

Neprijeporna je istina da skupine i klase unutar kojih su države politički odlučivale sada ograničavaju njihovu sposobnost da podupiru zaposlenost, podignu poreze i spriječe eroziju rastrošnih struktura socijalne države (Epstein, 1995). Međutim, tako djelujući one vežu vlastite ruke. Kao posljedica tih odluka politička je autonomija sada ograničena dvjema međunarodnim silama i njihovom interakcijom s domaćim koalicijskim partnerima; moć financijskih tržišta i njihove zahtjeve za "političkim kredibilitetom" nije moguće odvojiti od moći onih koji favoriziraju maksimalnu mobilnost međunarodnog kapitala. To političare suprotstavlja najmoćnijim grupama pritiska - međunarodnom udruženom kapitalu - i upozorava nas na "subjektivnu" dimenziju globalizacije: ona je istovremeno "strukturno ograničenje" (Andrews, 1994) i ideologija koja promovira pojedinačne interese (Moran and Wood, 1996). To se uočava u odnosu između globalnih pritisaka i domaćih sila u davanju prioriteta antiinflatornim politikama: deflatorni pritisci u međunarodnom sustavu - i nedostatak alternativa za suradnju u uvjetima međunarodne trgovinske neravnoteže - kompenzirani su deflatornim trendovima globalnih tržišta i usponom domaćih antiinflatornih koalicija, sastavljenih od određenih grupa poslodavaca i središnjih bankara (Eatwell, 1995; Sawyer, 1995).

U tim okolnostima prioriteti makroekonomske politike usmjereni su, umjesto prema

punoj uposlenosti, prema obrani ravnoteže plaćanja i borbi protiv inflacije, što uzrokuje duboke posljedice za sve države dobrobiti. U skladu s Garetovim argumentima, najmanje zemlje koje su nedavno integrirane u međunarodno tržište time su očigledno najjače zahvaćene (Garrett, 1995; Moses, 1995). Tako su početkom 1990-ih godina Finska, Norveška i Švedska doživjele osjetan pad stope rasta GDP-a vezan uz financijsku nestabilnost (uzrokovanu deregulacijom, krizom bankarstva i financijskom pregrijaonošću), pa sada trpe od dugoročnih visokih interesnih stopa, velikih javnih dugova i visoke nezaposlenosti. Domaća je potražnja smanjena, javna potrošnja srezana i na djelu je proces orijentiran prema tržišnoj ideologiji države dobrobiti (Huber and Stephens, 1993; Kosonon, 1994). Erozija njihovog klasnog kompromisa i socijalnog partnerstva te usvajanje fiskalno-konzervativne politike svrstava te zemlje u red drugih malih europskih zemalja kao što su Belgija i Nizozemska čije su ekonomije još ranije integrirane u međunarodno tržište (Kurzer, 1991).

Financijska su tržišta liberalizirana brže i šire nego trgovina, najviše radi "zamjenjivosti" novca - to je pogodnost koja proizlazi iz toga što se novac može globalno prenositi - i sve je očiglednije da je usku kontrolu razmjene postalo nemoguće primijeniti. U Britaniji 1976. i u Francuskoj 1983. takva se kontrola smatrala sredstvom sprječavanja bijega kapitala iz razorenih ekspanzivnih kejnzejzjanskih ekonomskih programa. Ipak, kada je to još tehnički moguće, politički i ekonomski troškovi povratka na rigidnu kontrolu razmjene također su bili veliki (Helleiner, 1994). Saznanje o tom ograničenju ohrabrilo je druge zemlje da napuste regulaciju financijskih tokova, dok su bile ipak mnogo sporije u napuštanju regulacije trgovine.

Bez obzira na to, liberalizacija trgovine stvorila je probleme prilagodbe svim zapadnoeuropskim zemljama. U samoj Europi intenzivirana konkurencija u dobrima i uslugama zastavljena stvaranjem jedinstvenog tržišta može proizvesti "socijalno natjecanje u troškovima". Okvir "regulatorne arbitraže" firmi može voditi "socijalnom dumpingu" i "režimu kupovanja" i, ako to postane proširena praksa, vlade mogu biti ulovljene u spiralu "socijalne devalvacije". Taj problem može biti prevladan uspostavom potpune monetarne unije kada bi tečajna de-

valvacija bila neizvediva. Apokaliptični scenarij nije vjerojatan, pa ima mnogo dobrih argumenata za sugestiju da će "kompetitivna deregulacija" biti limitirana: razlike u visini produktivnosti u velikoj mjeri nadoknađuju razlike u socijalnim troškovima (Pfaller et al., 1991); veća specijalizacija unutar Europske unije sada može smanjiti direktnu kompeticiju između zemalja niskih i visokih socijalnih troškova država članica (Adnett, 1995); firme sa skupom jurisdikcijom uživaju pogodnosti organizacije proizvodnje, dobit od sposobnosti i edukacije, kvalitete, marketinga, blizine tržišta i usluge nakon prodaje, a također "konstruktivnu fleksibilnost" proizašlu iz nekih visokih plaća, režima tržišta rada za visokokvalificirane (Rhodes, 1992, 1993). K tome, "režim kupovanja" u EU bio je donedavno relativno ograničen. To je možda bilo zbog toga što su mogućnosti za takvo djelovanje bile veće izvan Europe (vidjeti Erikson i Kuruvilla, 1994:46). Ipak, očigledno je da neke europske firme preferiraju seobe unutar Europe ako mogu naći, s gledišta troškova rada, povoljno mjesto s dobro obrazovanom radnom snagom i mirnim sindikatima: Velika Britanija perfektno ispunjava takve zahtjeve i postala je glavni magnet, posebno za njemačke firme.

Premještanje prema zemljama s niskim troškovima rada izvan Europe zbivalo se velikim dijelom u prerađivačkim industrijama, posebno u onim sektorima gdje je proizvodnju bilo lako odvojiti od planova i nacrti a gdje je tržište globalno. To - kao i golemo povećanje izvoza prerađevina s Juga prema Sjeveru - vođeno je povećanim razlikama u troškovima prerade između zemalja OECD i zemalja u razvoju te paralelnim smanjenjem razlika u produktivnosti rada. Freeman i Loebe (1995) ističu da će to uzrokovati stalan proces "globalnih promjena" u preradi (uključujući porast transfera proizvodnje prema novim regijama istočne Europe s niskim troškovima rada), što će se brzo proširiti na informacije i komunikacijske tehnologije (ICT). Ne samo da troškovi rada postaju glavna troškovna varijabla na određenom niskom stupnju ICT-poslova nego su i firme također otkrile da relativno visok stupanj ljudskog kapitala u mnogim azijskim zemljama omogućava realokaciju više sofisticiranih razina koncepcija i produktivnosti.

Tako čak visokokvalificirane aktivnosti - koje su prethodno bile zaštićene zbog svoje

esencijalne nerazmjernosti - postaju predmet međunarodne konkurencije. Dosad najveći utjecaj globalizacije tržišta bio je prisutan kod nekvalificiranih radnika, plavih ovratnika u radno-intenzivnoj prerađivačkoj industriji, dok je za kvalificirane radnike rad kreiran visokim izvozom prevagnuo nad onim potisnutim uvozom (Balls, 1994). Usprkos institucionalnim barijerama silama tržišta koje su stvorile jaki socijalni sustavi, sve je očiglednije da intenzivirana međunarodna kompeticija i promjene izazvane u industriji uzrokuju povećane razlike u zaradama, djelomično zbog toga što se relativne plaće kvalificiranih radnika povećavaju, u zapadnim zemljama, a one za niže kvalificirane radnike opadaju (Gottschalk i Joyce, 1995). Jedna od posljedica uspješne Urugvajске runde trgovinskih pregovora jest u tome da će nižekvalificirani radnici biti u većem riziku u industrijaliziranim zemljama Sjevera radi uvoza tekstila s Juga, obuće i prerađevina na njihova novoliberalizirana tržišta (Greenaway i Milner). Međutim, polukvalificirani i neki kvalificirani radnici bit će također pogođeni globalizacijom međunarodne trgovine i usponom zemalja azijskog Pacifika koje su posljednjih desetljeća masovno ulagale u obrazovanje i ljudski kapital.

ŠTO SE DEŠAVA SA ZAPADNOEUROPSKIM DRŽAVAMA DOBROBITI?

Mada to mnogo ovisi o unutarnjim resursima i institucionalnoj strukturi pojedinih država dobrobiti, ranije spomenuti pritisci već se osjećaju. Kao što Pfaller (1993) tvrdi, Europa je u smislu welfare state menadžmenta prije raskrižje nego put prema većem približavanju zajedničkom cilju. Kako će to funkcionirati s visokim stupnjem nezaposlenosti, a da ne nastane veći dualizam u standardu i životnim šansama? Kako će to djelovati na realokaciju firmi i posljedično tome odgovoriti realnim izazovima statusa quo u pogledu prava i davanja? To je točka na kojoj se globalizacija najjasnije susreće s domaćom ekonomskom politikom zapadnoeuropskih država dobrobiti. Dok međunarodna financijska tržišta ograničavaju političke opcije, svjetska trgovina i mobilnost multinacionalnih kompanija vode prema revoluciji u prerađivačkoj industriji, tehnologiji i organizaciji rada. Dok ugrožava standard industrijskog radnika (i njegov radni i životni ciklus),

taj proces također potkopava socijalni status quo.

Kako možemo istražiti posljedice tih promjena kod posebnih država dobrobiti? Unutrašnja politika posebnih država dobrobiti vrlo je kompleksna i izvan je dometa ovog članka: međutim, vrijedno je usput zabilježiti da je bilo vrlo malo recentnih produbljenih analiza sukoba koji se dešavaju u pojedinim sustavima. U zahtjevu za većom pažnjom upravo tim detaljima Taylor-Gooby (1996) zalaže se za utjecajnije analize socijalnih sustava dobrobiti, jer je Esping-Andersenova teorija mnogo manje upotrebljiva za razumijevanje dinamike promjena u državama blagostanja nego njihove stabilnosti. Ako želimo razumjeti promjene, moramo, tvrdi on, istraživati dalje od generalizacije na razini samih režima. Slično kao "O'Goffe's Tale", pristup na razini režima ima veliku vrijednost za identifikaciju ključnih točaka i proturječnosti koje uzrokuju posebni welfare aranžmani i analiza specifičnih država dobrobiti unaprijed ne može ignorirati ta saznanja. Međutim, ta teorija sama po sebi ne može biti dostatna za puno razumijevanje suvremenog razvoja, a posebno načina na koje različiti socijalni sustavi dobrobiti reagiraju na potrebe globalne ekonomije. Ako budućnost socijalne dobrobiti u eri globalizacije ovisi o prilagodbi izazovima međunarodne kompeticije, onda treba razmatrati širu političku ekonomiju pojedinih režima. Još jednom, to ne negira potrebu produbljenih studija pojedinih zemalja. To znači da je bolje ići od teorije prema detaljima, i tome prilagoditi teoriju, nego upasti u nestrukturirana empirijska istraživanja.

Svaki europski "režim" dobrobiti - socijaldemokratski, liberalni i konzervativni (Esping-Andersen, 1990), ima različitu institucionalnu strukturu socijalnih davanja. Svaki se režim oslanja na različite tradicije industrijskih odnosa i davanja s osnova tržišta rada i osiguranja u području tržišta rada i svaki je režim, sukladno tome, na različit način odgovarao na problem visoke nezaposlenosti i industrijskog prilagodavanja. Razlika među njima je značajna, ne samo u smislu razumijevanja suvremenih problema, nego u razumijevanju njihovih perspektiva i potencijala za reformu. K tome, reforma i adaptacija na globalnu ekonomiju sadržana je u sposobnosti svake zemlje da investira u nove tehnologije u odnosu na konkurente (posebno da očuva stanje "visokih plaća") i da iznalazi

nova sredstva zapošljavanja za nove generacije. U tom smislu "nacionalni sustav inovacija" igra ključnu ulogu.

SKANDINAVSKI SOCIJALDEMOKRATSKI MODEL

Socijaldemokrati koji su dominirali skandinavskim sustavom stvorili su visokouniverzalni i "dekomodificirajući" niz socijalnih programa. Usluge i davanja podignuti su na razinu očekivanja srednje klase, a jednakost je osigurana tako da je radnicima omogućen pun pristup tim pravima. Svi su imali pravo na jednake iznose davanja u slučaju pojave rizika, mada su oni koji su bili zaposleni imali dodatna davanja putem obveznih zaposleničkih sustava osiguranja. Taj model "nastao je izvan tržišta" i stvorio je međuklasnu solidarnost u korist proširenog sustava socijalne potpore. Postoji jaka povezanost između prava i jamstava pune uposlenosti, pri čemu je pravo na rad isto tako važno kao i pravo na zaštitu dohotka. Međutim, to je istodobno izvor slabosti, jer je održanje takvog sustava veoma skupo i jer zahtijeva da se prihodi maksimizira i socijalni problemi minimiziraju. Zbog nemogućnosti da se spriječi porast nezaposlenosti nastaju ozbiljni problemi, ne samo radi financiranja nego radi održanja jezgre sustava kojom se legitimizira ideal solidarnosti.

Mada postoje značajne razlike među nordijskim zemljama, skandinavski je model utemeljen na korporativnom sustavu formiranja plaća i konsenzusu između kapitala, sindikata i države u pogledu racionalizacije i tehničkih promjena. U pogledu zaposlenosti, Švedska je bila poznata po aktivnoj politici zapošljavanja. Međutim, u posljednje vrijeme postalo je očigledno da je najvažnija uloga države bila - "poslodavac prvog utočišta", posebno za žene (vidjeti Stephens, 1996). Posljednjih godina, industrijski odnosi i sustavi formiranja plaća temeljito su se promijenili djelomično uslijed internacionalizacije koja je rastrojila prijašnji konsenzus između kompanija i sindikata. To je dovelo do decentralizacije pregovaranja, premda je ono u Danskoj i Švedskoj još uvijek široko koordinirano. U isto vrijeme globalizacija je otkrila slabosti modela. Aktivne socijalne politike bavile su se nezaposlenošću proširujući javne servise, istovremeno održavajući male razlike plaća i dohodaka te povećavajući porezne terete. Međutim, u novije vrijeme bilo

je mišljenja da treba smanjiti razinu poreza i prihvatiti raznolikosti tržišta kao i solucije civilnog društva za socijalne probleme, uključujući privatizaciju, decentralizaciju, debirokratizaciju. U isto vrijeme, nacionalni sustav inovacija otkrio je da se sam zaglavio uz fordističku putanju razvoja, s malim investicijama u resurse i razvoj, s koncentracijom u tradicionalnim, na prirodne resurse orijentiranim industrijama i inženjeringom te s malim razvojem informacijskih i komunikacijskih tehnologija (mada Danska ima sektore tih obiju tehnologija). Na tragu Esping-Andersenovih (1994) kritika fordističkog puta države dobrobiti, može se ustvrditi da su prioritete i praksa švedskih visokih plaća i visokoproduktivnog sustava blokirali tu zemlju na potencijalno nekompetitivnom proizvodnom putu te posebno izazvali novija nastojanja velikih švedskih firmi - o kojima je ekonomija vrlo ovisna - da se premjeste u zemlje s nižom cijenom rada (vidjeti Edquis i Lundvall 1993). Kao što je direktor-menadžer poduzeća Aga istakao, "Švedska treba švedske kompanije, ali švedske kompanije ne trebaju Švedsku" (citirano prema Fulcheru, 1994:212).

Te zemlje posebno su dramatičan primjer kako su promjene u međunarodnom okruženju bile u interakciji s domaćim politikama i problemima. Švedska, Finska i Norveška su zemlje koje su doživjele dramatičan rast nezaposlenosti u kasnim 1980-im i ranim 1990-im godinama. To je dijelom bilo uzrokovano istovremenim rastom međunarodnih interesnih stopa i internacionalizacijom financijskih tržišta. Sve tri vlade donijele su seriju identičnih odluka u pogledu financijske deregulacije, promjena u porezima i promjena u politici tečaja, koje su imale snažne procikličke posljedice, pridonoseći pregrijavanju ekonomije u kasnim 1980-im i pogoršanju krize u 1990-im. Te promjene ugrozile su kamen temeljac njihova modela rast/zaposlenost koji je, stvarajući niske interesne stope - i potičući industriju preko potrošačkih kredita, postao nemoguć za održavanje. Rast nezaposlenosti znači porast zahtjeva za socijalnim naknadama te opadanje doprinosa za socijalnu sigurnost i smanjenje poreza. Visina je naknada za nezaposlenost smanjena, uvedeni su dani čekanja, pooštreni su uvjeti i smanjene usluge. Danska je uvela veću selektivnost davanja, provjere dohodaka, modifikaciju indeksacije i povremenu deindeksaciju (Stephens i drugi, 1994). Stephens

(1994:26-27) smatra da su, ukoliko u skandinavskim zemljama nezaposlenost ne padne ispod 5 posto - što nije vjerojatno u bliskoj budućnosti, vjerojatna daljnja redistribuiranja i smanjivanja socijalnih troškova. Fulcher (1994:213) ističe da švedsko iskustvo - i neuspjeh švedske socijaldemokratske partije - ima dalekosežne posljedice:

Povećana mobilnost kapitala u današnjem svijetu učinila je teškom primjenu kejnzijskih rješenja, veći javni izdaci traže veće poreze i to nije put privlačenja i zadržavanja kapitala... Pouka iz 1980-ih jest da socijalizam u jednoj zemlji više nije moguć. Svi socijaldemokrati, poput britanske laburističke partije, moraju realistički prihvatiti humaniju varijantu neoliberalne države.

To može biti pretjerivanje, mnogi aspekti skandinavske tradicije "sporazumskog ekonomskog upravljanja" mogu se sačuvati, kao što su danski pokušaji pomirbe ekonomske konkurencije sa socijalnom solidarnošću u njihovoj postindustrijskoj politici nakon 1993. (Amin i Thomas, 1996). Međutim, održavanje konkurentnosti, čuvanje zaposlenosti i održanje izdašno financirane socijalne države ovisit će o sposobnosti tih država da se dugoročno angažiraju na strategiji prilagodavanja na visoke plaće i visoku kvalificiranost.

LIBERALNI, ANGLOSAKSONSKI MODEL

Kao kontrast socijaldemokratskom modelu, liberalni model minimizira solidarnost i dekomodifikaciju i nudi skromna davanja nakon provjere prihoda i sposobnosti (means-test) te skromne univerzalne transfere, svedene u velikoj mjeri na klijentelu s niskim dohodcima, uglavnom uzdržavane osobe. Za razliku od skandinavskog modela - u kojem je bitna srednja klasa i njezin doprinos - ovdje se radi o više rezidualnoj socijalnoj državi koja u sve većoj mjeri ovisi o potpori ograničenih klasnih koalicija. To samo po sebi ima slabosti budući da stvara politički prostor za antisocijalne pritiske protiv socijalne dobrobiti, i veće mogućnosti za privatni zdravstveni sektor i privatne mirovine. Tijekom posljednjeg desetljeća Velika je Britanija učinila odlučne korake prema američkom modelu, sa širom disperzijom plaća, porastom nejednakosti i brzom ekspanzijom slabo plaćenih poslova u uslužnom sektoru. Povećani dualizam na tržištu rada popraćen je rastućim

dualizmom u sustavu socijalne dobrobiti, veća je važnost data "means-testu" kod promjenjivih davanja. Promjene u regulaciji socijalne sigurnosti ohrabruju socijalne skupine s većim plaćama da napuste obvezni sustav i prihvate privatne osiguravajuće sheme. Promjene u političkim prioritetima idu od sustava beveridgeanskog podrijetla prema jeftinijem, minimalnom sustavu dobrobiti, s davanjima "usmjerenim na one koji to zaslužuju i s oslobođenim tržištem rada koje stvara slabo plaćenu zaposlenost" (Leibfried, 1993), usklađenom s pritiscima koji dolaze iz međunarodnog sustava prije nego suprotstavljenom tim pritiscima. Sve veće praznine u sigurnosnoj mreži, stvaranje zamki siromaštva uslijed "means-testa" te širenje slabo plaćene, povremene i djelomične zaposlenosti prouzročilo je značajno povećanje nejednakosti i veće stope siromaštva. Oštri kriteriji za ostvarenje socijalnih potpora uzrokovali su široko prošireno "eksplicitno gubljenje prava" pored "implicitnog gubljenja prava" uzrokovanog prevođenjem mnogih radnika u neizvjesne oblike zaposlenosti, što pojedincima onemogućava pravo na pristup nekim socijalnim davanjima (vidjeti Standing, 1995).

Povratak istrgnutih elemenata obuhvatnijeg sustava socijalne dobrobiti, nakon što je učinjena njegova bitna redukcija, bit će težak zbog problema vezanih uz povećanje poreza. Osim toga, tržište nije pogodno za takvu reformu, a veći porezi mogu ugroziti potražnju u kontekstu postojećeg niskog rasta. Strategija "progresivne kompeticije" - tj. povratak na ravnotežu visokih plaća i visoke kvalificiranosti (vidjeti Finegold i Soskice, 1988) - bit će u Velikoj Britaniji isto tako teška zbog strukturalnih problema svojstvenih zemljama nacionalnog inovacijskog sustava: odsutnost inovacijskog potpornog sustava posredničkih organizacija; nizak stupanj RD (resursi i razvoj) kapaciteta u centrima edukacije i istraživanja, kao i u mnogim industrijskim područjima; fragmentiran i nekvalitetan sustav izobrazbe i tržište kapitala orijentirano više na brzu zaradu i trgovinu nego na produktivni razvoj. Opција koja postaje sve značajnija u europskim ekonomijama - razvoj kroz regionalne proizvodne koalicije - nije ostvarena u Velikoj Britaniji zbog odsutnosti regionalnog sustava inovacija, nedostatka menadžerskih i tehničkih sposobnosti i samo slabo regionalno orijentirane industrije rizičnog kapitala. Ta ograničenja popratnih posljedica multinacionalnih investi-

cija glavni su izvor održanja slabe britanske industrijske strukture. Rješenja tih problema kreću se u rasponu od pasivnih do vrlo aktivnih. Walker (1993) zapaža nove mogućnosti vezane uz globalizaciju: japanske - da ne spominje njemačke - direktne investicije mogu revolucionirati britansku arhaičnu industrijsku kulturu, a "europeizacija" može ubrzati širenje djelotvornijih postupaka obrazovanja i obučavanja. Drugi (Minns i Tomaney, 1995) zagovaraju potpunu obnovu britanskog financijskog sustava kao dodatak političkoj devoluciji, novi režim mirovinskih fondova čiji će menadžment biti okrenut domaćim investicijama i regionalizaciju Engleske banke usporo s linijama Bundesbanke. Uistinu, postoji rizik da se bez radikalnih promjena Britanija svrsta u drugi red industrijskih nacija kojima ovisnost o kompeticiji na osnovi cijena, prije nego na osnovi kvalitete, nagovještava dugoročne teškoće u održanju životnog standarda u svim socijalnim klasama. Uistinu, Britanija je sve više podijeljena na korisnike svog uspješnog uslužnog sektora s visokom dodanom vrijednošću (banke, osiguranje i drugi financijski posrednici) i žrtve svoje industrijsko-prerađivačke krize. Socijalna fragmentacija i daljnja erozija beveridgeanskog modela dobrobiti predvidiva je posljedica koja iz toga slijedi.

KORPORATIVNI, "BISMARCKOVSKI MODEL"

Austrija, Francuska, Njemačka, zemlje Beneluksa i - u Esping-Andersenovoj kategorizaciji - Italija, sve te zemlje imaju države dobrobiti s vrlo strogim elementima "dekomodifikacije". Međutim, one imaju najviše "statusno diferencirane" socijalne programe, održanje dohotka i zdravstvena zaštita strogo su vezane uz zaposlenost i obiteljski status. Jedino je Nizozemska izvršila snažne promjene prema univerzalnim shemama socijalne dobrobiti. "Bismarckovski" princip osiguranja još uvijek određuje distribuciju socijalnih davanja (koja su, osim obiteljskih dodataka, ovisna o plaćama) i njihovo financiranje (putem doprinosa poslodavaca i zaposlenika s različitim davanjima i regulacijom s obzirom na različite profesionalne skupine). Udruženja zaposlenika igraju značajnu ulogu u upravljanju fondovima socijalnog osiguranja. Dok programi socijalne pomoći popunjavaju praznine preostale nakon socijalnog osiguranja, tradicionalna je obitelj

strogo zaštićena sustavom koji, obilježen utjecajem crkve, isključuje nezaposlene žene iz socijalnog osiguranja. Sadašnje slabosti tog modela leže u visokoj prisutnosti socijalnih troškova (tj. troškova rada pored plaće) poslodavaca, politici i potrošnji usmjerenoj na mirovine te vidljivoj nesposobnosti prikladnog odgovora na povećanu razinu nezaposlenosti.

S obzirom na planiranu zaposlenost, Njemačka je izvanredan primjer pasivne kontinentalne države dobrobiti koja održava visoke plaće, visoku produktivnost sustava, ali na uštrb nove zaposlenosti, relativno male i stalne razlike u plaćama te porast poreznog tereta radi financiranja sustava održanja dohotka (vidjeti Appelbaum i Schettkat, 1995, i Esping-Andersen, 1994). U isto vrijeme troškovi rada isključuju ekspanziju slabo plaćenih poslova u sektoru usluga, inovacijski je sustav zemlje blokiran u fordističkoj putanji koja sprječava stvaranje velikog broja visokotehnoloških visoko plaćenih ekvivalenata.

Nedavne promjene u sustavu nisu bile raznolike, kao što se moglo očekivati u jakoj europskoj ekonomiji. Ipak, napetosti u sustavu sada su prisutne i izgleda da su u porastu. Kao i u Skandinaviji, promjene u državnim mirovinama i novčanim socijalnim davanjima sada su na dnevnom redu jer se država uhvatila u koštac s rastom socijalnih troškova. Njemačka je već podigla dobnu granicu za mirovine i snizila je stopu porasta plaćenih iznosa mirovina. Nezaposlenost - koja je porasla iznad 8 posto u zapadnoj, a čak i više u istočnoj Njemačkoj - prisilit će je na nove redukcije u socijalnim davanjima ako se razina nezaposlenosti ne smanji. Razina troškova rada izvan plaće do koje je u Njemačkoj doveo porast socijalnih troškova, učinila je da profesionalne sheme osiguranja, više nego opće oporezivanje, financiraju sustav. To ima dvije velike posljedice. Prva je održavanje sadašnjeg dosta obuhvatnog sustava, kako god nezaposlenost ostaje visoka ili raste, a opada broj standardnih fordističkih radnika dugotrajno zaposlenih s punim radnim vremenom. Budući da manjina ipak ispunjava kriterije za socijalna davanja vezana uz zaposlenost, u porastu je broj onih s "manjkavim pravima", a oni su izloženi rizicima siromaštva uslijed bolesti, nezaposlenosti ili starosti (Plaug, 1995). Još jednom, na djelu je problem "implicitnog gubitka prava".

Druga posljedica odnosi se na kompetitivnost. Konvencionalna snaga njemačkog susta-

va bila je u održanju njezinih tradicionalnih industrija na razini iznad drugih zemalja, usprkos visokim plaćama i visokim socijalnim troškovima. To je bilo izgrađeno na konsenzusu oko industrijske prilagodbe - poduprtom snažnim, strpljivim, centraliziranim radničkim pokretom, na dugoročnom osiguranju kapitala temeljenom na snažnim, produktivnim odnosima između banaka i industrije i na institucionaliziranom i dobro utemeljenom profesionalnom obrazovanju i sustavu obučavanja (vidjeti Streeck, 1995b). Međutim, standardizacija procesa proizvodnje omogućava da se ona može izvoditi bilo gdje uz niže troškove, a visoke plaće i visoki troškovi rada izvan plaća u Njemačkoj uzrokuju znakovit proces realokacije industrije prema Britaniji, južnoj Europi, istočnoj Europi i zemljama u razvoju. Kompenzacija ostvarena ubrzanjem tempa korporacijskog restrukturiranja kod kuće - do čega je, zauzvrat, došlo zbog intenzivnije konkurencije izazvane globalnim tržištima - izazvala je pojavu mase nezaposlenih, i to ne baš nekvalificiranih. U isto vrijeme, prednosti sustava postaju izvori njegovih slabosti i zapreka adaptaciji. Na isti način kao što fordistički radnik postaje privilegirani "insider" na kontinentalnim tržištima rada, s troškovima prilagodbe sve više uzrokovanim od "outsidera" (nezaposlenih ili nesigurno zaposlenih), isto tako fordističke industrije imaju status "insidera" u njemačkom sustavu financija i inovacija, male novonastale firme informacijske i komunikacijske tehnologije imaju ograničen pristup kapitalu, što je problem koji je pogoršan slabošću njemačkog sektora rizičnog kapitala (vidjeti Andretsch, 1995). Mada institucionalna snaga može Njemačkoj dopustiti da održi visokokvalificiranu, visokoproduktivnu ravnotežu, postoje očigledni problemi u pogledu promjena prema postfordističkoj ekonomiji, u smislu visoko plaćene i slabo plaćene zaposlenosti u uslužnom sektoru.

"JUŽNA VARIJANTA"

Dodajući "južnoeuropsku varijantu" liberalnom, konzervativnom i socijaldemokratskom modelu koje je definirao Esping-Andersen (1990), ostajem rezerviran u pogledu zaključka predstavlja li ona poseban režim. Do sada je postojao izrazit slučaj zagovaranja "južnog modela" (Ferrera, 1996; Leibfried, 1993). Taj je model imao mnogo crta "konzervativnog, kontinentalnog" modela, dok je isto-

vremeno polazio od specifičnih obilježja, stupnja razvijenosti i institucionalnih oblika (vidjeti Katrougalos, 1996).

Južni sustavi dobrobiti tradicionalno su naglašavali rješenja civilnog društva kao što je crkva, obitelj i privatno milosrđe u kombinaciji s paralelnim javnim institucijama. Drugim riječima, tako se osigurava "rudimentarna socijalna država". Ipak, tijekom posljednja dva desetljeća ti su sustavi sustigli svoje sjeverne pandane u pogledu troškova - čak ako su, uz izuzetak Italije, bili relativno mali potrošači - i učinili su velike institucionalne inovacije. Na primjer, stvaranje nacionalnih zdravstvenih sustava razlikuje ih od konzervativne grupe (Ferrerera, 1996). Španjolska, Grčka, Portugal i Italija, sve su te zemlje doživjele probleme vezane uz "zakašnjeni razvoj" i socijalna je dobrobit u tim zemljama neravnomjerno raspodijeljena prema profesijama i regijama. Te zemlje također imaju fragmentirane i "korporativističke" sustave održanja dohodaka, s polariziranim davanjima za održanje dohodaka i mirovina između "visoko zaštićenih" skupina (javni službenici, bijeli ovratnici, privatni zaposlenici srednjeg sloja i zaposlenici velikih poduzeća s punim radnim ugovorom) i "slabo zaštićene" skupine (nezaposleni - koji imaju malu dohodovnu potporu - i radnici u slabim sektorima ili ekstenzivnoj neformalnoj ekonomiji koji nemaju sigurnost zaposlenja). Znakovite praznine u sustavu socijalne zaštite također razlikuju te zemlje od konzervativne kontinentalne grupe: nema dohodovne potpore onima koji prvi put traže posao u Španjolskoj, Portugalu i Grčkoj, a također su minimalna davanja u slučaju starosti i invalidnosti. Polarizirana socijalna zaštita proizvodi, zauzvrat, velike posljedice u pogledu siromaštva i socijalne isključenosti, koja je pogoršana geografskom koncentracijom, visokim stopama nezaposlenosti, posebno za mlade radnike. Dok se španjolska socijalna država institucionalizirala i proširila tijekom posljednja dva desetljeća, grčki sustav parcijalno se formirao i njegove su redistributivne funkcije ograničene. Talijanski sustav, koji je mnogo bolje etabliran, u posljednje vrijeme znakovito svjedoči o restrikcijama i pojavi "antiuniverzalističkih" koalicija srednjih klasa (Ayala, 1994, Petmesidou, 1991, Saraceno i Negri, 1994).

Tri zemlje - Španjolska, Italija i Grčka - imaju ozbiljne teškoće na tržištu rada, posebno

prisutne među mladim radnicima i ženama, pa pokazuju naglašene probleme prilagodbe u tradicionalnijim sektorima ekonomije. U sve tri zemlje regulacija tržišta rada, niska obrazovna participacija, jako neadekvatne strukture izobrazbe i nejednaki obrasci ekonomskog rasta zajedno utječu na stvaranje visoke, dugotrajne strukturalne nezaposlenosti. Visoka nezaposlenost, zauzvrat, pogoršava probleme nedostatne porezne osnove i troškova socijalnih davanja za isključene s tržišta rada. Nekoliko je inovacija u pogledu regulacije tržišta rada napravljeno u posljednje vrijeme, ali time se istovremeno nije uspjelo osigurati trajna rješenja tih problema. Kratkoročna je posljedica širenje nesigurnog povremenog rada koji ne daje niti kvalifikaciju niti status uključenima u tržište: vremenski ograničena zaposlenost sada čini trećinu sve zaposlenosti u Španjolskoj, dok je službena stopa nezaposlenosti sada iznad 20 posto. Rast ekonomske osnove tih zemalja susreće se s teškoćama slabo razvijenog sustava inovacija. Čak Italija - koja je imala relativno napredan i inovacijski sustav kako u velikim tako i u malim firmama - ima probleme prilagodbe na globalizaciju. Lokalizirani, poduzetnički dinamizam, jake obiteljske veze i ograničena oligopolistička jezgra koja je karakterizirala napredna talijanska industrijska podružja također snose posljedice nacionalnog RD (resursi - razvoj) sustava (Malerba, 1993). Uistinu, Italija je pokazala zavidnu vještinu pridruživanja klubu razvijenih industrijskih ekonomija, bez razvijenog, formalnog RD sustava. Međutim, hoće li se ona u tom društvu održati u vremenu globaliziranih tržišta, ostaje otvoreno pitanje, vezano uz nedjelotvornost talijanskog državnog ustroja i slabo koordiniranog sustava obrazovanja i obučavanja. Njeni su odgovori na globalizaciju - iako djelotvorniji nego kod mediteranskih susjeda - sve više neusklađeni. Na jednoj su strani prilagođene industrijske strukture i tradicije na sjeveru, a na drugoj je strani talijanski jug koji jako zaostaje u tim procesima.

Intenzivirana konkurencija može samo oštriti probleme nezaposlenosti tih zemalja i stvoriti povećane napetosti u njihovim socijalnim državama. S druge strane, veliki javni dug znači da će te zemlje pasti još niže ispod dogovorenih kriterija za razvoj programa jedinstvenog tržišta i dinamike europske monetarne integracije. Prva manifestacija strogosti tih programa bili su nametnuti kriteriji EMU konver-

gencije. Mada se predviđaju olakšice kroz strukturalne fondove i novi "kohezijski" fond, zahtjev za štednjom i proračunskim redukcijama u vrijeme naraslih potreba za socijalnom podrškom može ugroziti krhke i nepotpuno institucionalizirane socijalne države.

Usprkos raznolikostima, ti režimi socijalne dobrobiti na sličan su način odgovorili na analognu probleme (Commission of the European Communities, 1995).

Mijenjanje sustava financiranja. Zajednički stav u "konzervativnoj" grupi bio je da se promjena u financiranju izvede tako da se doprinosa oslobađaju poslodavci radi povećanja njihove konkurentnosti i stvaranja nove zaposlenosti. Istodobno u Skandinaviji se odvija promjena prema povećanoj ulozi doprinosa u odnosu na poreze - djelomično tako da se jače vežu socijalna davanja uz zaposlenost i time se nastoji obehrabiliti ovisnost i rad u neformalnoj ekonomiji. U zemljama sa sustavom osiguranja (Francuska i Njemačka) čine se pokušaji da se smanji teret troškova za poslodavce na način da se u sustavu socijalne zaštite identificiraju elementi koji nisu vezani uz zaposlenost - kao što je zdravstvena zaštita i obiteljski dodaci - te ih se financira iz poreza (Sigg et al., 1996). Europska komisija ohrabruje te mjere kao način oporavka poduzeća. Ipak, kao što Euzébi (1995) ističe, poticaj oporavku može biti poništen opadanjem potražnje i aktivnosti poduzeća. Ako smanjenja doprinosa poslodavaca stvarno snize troškove rada i poduzeća učine konkurentnijima, te redukcije smanjit će kupovnu moć domaćinstava zbog porasta poreznih opterećenja i/ili smanjenja nekih socijalnih davanja.

Pooštavanje regulacije i kvalificirajućih uvjeta. Njemačka, Grčka, Italija, Velika Britanija i Finska (za sektor javnih radnika) povećale su službeno dob umirovljenja, a pri tome je i iznos mirovine smanjen, bilo smanjivanjem maksimalnog iznosa (Finska), uzimanjem u kalkulaciju drugih dohodaka pri računanju poreza (Danska i Nizozemska) ili promjenom broja godina rada na kojima se temelji visina mirovine (Francuska i Portugal). Žene će biti neugodno pogođene tim reformama budući da one u zaposlenosti provedu manje godina (Sigg et al., 1996). Također je došlo do restrikcija u pristupu naknadama za nezaposlene: između 30 i 40 posto nezaposlenih u Europi ne

prima naknade. Eksplicitni ili implicitni gubitak prava tako se proširio (Standing, 1995).

Povećana selektivnost. Povećana selektivnost korisnika također uzrokuje smanjenje prava. Ipak, Ferrera ističe da su se samo anglosaksonske zemlje tom mjerom široko koristile, djelomično zato što tamo socijalni partneri nisu uključeni u upravljanje socijalnim programima (kao što je slučaj u većini zemalja "konzervativne grupe") i stoga što je ovdje princip univerzalizma manje ukorijenjen nego u Skandinaviji. Ipak, dohodovni limiti uspostavljeni su za dobivanje nekih naknada u Njemačkoj, Nizozemskoj, Italiji i Španjolskoj (gdje su obiteljski dodaci vezani uz dohodak) a kriteriji selekcije su pooštreni. U Skandinaviji se otpor selektivnosti ipak očitovao tako da su dječji dodaci smanjeni za sve dohodovne skupine.

Povećani naglasak na aktivnim u odnosu na pasivne mjere. Niz godina postojao je zajednički trend pretvaranja prava u poticajne mjere (Gilbert, 1992). Najpoznatiji je primjer bila promjena naknada za nezaposlenost u Velikoj Britaniji u tzv. "davanja za traženje posla", kojom su prilikom naknade usko vezane uz traženje posla. Kada su slične mjere usvojene u drugim zemljama - uobičajeno, kao u Skandinaviji vezivanjem primanja naknada uz prekvalifikaciju, poboljšani su individualni planovi zapošljavanja. Međutim, dodatnim usvajanjem propisa koji odvrćaju tražioce - kvalifikativno razdoblje, zahtjev za aktivnošću u traženju posla i njihovo kažnjavanje (diskvalitativno razdoblje za odbijanje posla ili početak "dobrovoljne nezaposlenosti") - stroži pristupi predstavljaju snažan zaokret od sigurnosti dohotka prema sirovim oblicima "workfarea". Neyer i Seeleib - Kayser (1995) opisuju tu politiku kao "rekomodifikaciju" radne snage.

BUDUĆNOST EUROPSKIH DRŽAVA DOBROBITI: POSTOJI LI TREĆI PUT?

Nedvojbena rezultat opisanih promjena jest kretanje prema oskudnijoj, manje izdašnoj, mada dvojbena djelotvornoj državi dobrobiti u kojoj će se pojaviti izraženiji socijalni dualizam koji će nastati zahvaljujući "eksplicitnom" ili "implicitnom" gubitku prava. Međutim, koliko god ih te promjene mogu početi erodirati, one ipak neće ugroziti temelje sustava dobrobiti. Politike država dobrobiti u velikoj su mjeri "politike statusa quo" (Esping-An-

dersen, 1996c). Istovremeno dok su zahtijevane radikalnije solucije za probleme države dobrobiti, pritisak "klijentele socijalne dobrobiti" u tim zemljama utjecao je da država bira manje optimalne politike. Činjenicu da su se dogodile tako male temeljne promjene prihvatili su kritičari zapadnoeuropske dobrobiti bez iznenađenja. Oni odgovornost za "euroskleroze" - tj. niske stope razvoja i novog zapošljavanja, pripisuju koalicijama koje tu sklerozu podržavaju. Za Saint-Paula (1994) europski model tržišne zaštite i prava nije uopće vrijedan, dok Krugman (1993) dokazuje da je europski problem zaposlenosti prouzročeo "odupiranjem" pojavi većih razlika u zaradama. Dok se američko tržište rada prilagođava putem cijena - velik opseg zapošljavanja u SAD osamdesetih i početkom devedesetih godina popraćen je smanjenjem realnih dohodaka - europsko tržište rada prilagođava se umjesto opsegom zapošljavanja - otpuštanjem radnika. Zaključak koji se izvlači jest da je jednakost inkompatibilna s rastom zaposlenosti; u stvari, europske su socijalne države "ubojske zaposlenosti".

Zanimljivo je da takve argumente ne iznose samo neoklasični ekonomisti. U moderniziranoj verziji "O'Goffe's Tale" Jessop (1994) postavlja dilemu države dobrobiti u svjetlu sudara s "postfordističkom" akumulacijom. Za Jessopa prepreke uspješnoj postfordističkoj tranziciji proizlaze iz ekspanzionističke dinamike države dobrobiti sazidane na birokratizmu, centralizaciji, klijentelizmu i izgradnji političkih imperija, koji stvaraju personalnu ovisnost, siromaštvo i klopu nezaposlenosti te povećavaju troškove preko "moralnog hazarda" - što je tendencija umnožavanja kada se pokreću novi socijalni programi. Nužan odgovor na takvo stanje jest odlučan zaokret od države dobrobiti inspirirane Keynesom prema onoj inspiriranoj Schumpeterom - drugim riječima prema državi dobrobiti orijentiranoj na kompeticiju. Esping-Andersen iznosi dilemu posve drukčije - europske države dobrobiti blokiraju vitalni proces prilagodbe: "današnji politički problem jest u tome kako stvoriti koalicije za alternativni, postindustrijski model socijalnog građanstva i egalitarizma" (1996c : 267). Europske su države dobrobiti pretežno orijentirane prema obitelji, životnom i radnom ciklusu tipično fordističkog (muškog) industrijskog radnika. Otkako taj tip radnika i (njegov) životni ciklus postaje sve više atipičan (mada još uvijek obilno zaštićeni statusom "insidera"),

strukture dobrobiti kreiraju široke nacionalne "insider/outsider" distorzije na tržištu rada (outsajderi su žene i mladi isključeni iz zaposlenosti) i sprječavaju postindustrijsku prilagodbu. Appelbaum i Schettkat (1995) također tvrde da se mi više ne možemo držati načela fordističkog "zlatnog doba" kada je na djelu bio besprijeoran krug koji je vezao rast produktivnosti i porast zaposlenosti, a povećani rast dohodaka prenosio se na povećanu tražnju za industrijskim dobrima. Sada rast tražnje za industrijskim proizvodima više ne stvara veću zaposlenost - čak i ako je tržište rada deregulirano - jer rast tražnje za tim proizvodima ne ide u korak s povećanjem produktivnosti. Ponašljamo, izlaz je prije svega u postindustrijskoj uslužnoj zaposlenosti.

Nijedno od gore navedenog ne znači podršku neoliberalnoj soluciji. U biti, radi se o pleoaeju za nove načine razmjene u prilagodbi na izazove proizašle iz odnosa akumulacija/legitimacija. Kako ćete održati kompetitivnost u uvjetima povećanja zaposlenosti? Kako ćete održati profit kada želite spriječiti socijalno raslojavanje? Je li to treći put između "euroskleroze" visoke nezaposlenosti i niske razine dohodovne nejednakosti s jedne strane i američkog modela kompetitivnosti, stvaranja zaposlenosti i socijalne polarizacije s druge strane? Treba ukazati na domaće, europske i međunarodne posljedice tih pitanja.

INOVACIJE U DOMAĆEM GOSPODARSKOM OKVIRU

Čak i oni koji se opiru tezama o ekstremnoj globalizaciji dopuštaju, kada i postoje opcije za inovacije u unutrašnjoj politici, da su te opcije limitirane i zatvorene. Dvojica od najistaknutijih kritičara teze da je politika "strukturnalno naddeterminirana" - Geoffrey Garrett i Peter Lange (1991) ranije su tvrdili da su, prilagođavajući politiku i usvajajući "supply-side" (dodatnu tražnju) inovacije, lijeve vlade, ako su poduprte moćnim radničkim pokretima, sposobne ispuniti njihove tradicionalne ciljeve redistribucije, welfarizma i pune zaposlenosti. Kasnije se Garrett (1995) ipak složio da je internacionalizacija imala suprotne posljedice za ljevicu i njen tradicionalni program. K tome, on sada strahuje da uklanjanje barijera za prekogranično kretanje kapitala - i nevjerojatnost njihovog ponovnog uspostavljanja - može što više biti "zlokobna smrt" socijaldemokracije.

Kasniji spas, ipak, može doći zbog političkih pritiskaa da se kompenziraju gubici proizašli iz globalizacije tako da se razviju novi oblici državne intervencije kao prioriteta političkog programa.

Taj nas argument upozorava na postojanje "dviju budućnosti" za kompetitivnu državu: jedna je neoliberalna, i u njoj je socijalna dobrobit i državna intervencija u gospodarstvo reducirana, a prihvaćene su povećane nejednakosti (model SAD); i treći put, odnosno socijaldemokratska alternativa u kojoj je socijalna dobrobit više prilagođena globalnom postindustrijskom poretku. Te su opcije bile opisane kao "exit versus voice" (izlaz nasuprot pozivu) (Crouch, 1995), "kompetitivna" strogost nasuprot "progresivne kompetitivnosti" (Albo, 1994), ili deregulacija nasuprot "kooperativnoj re-regulaciji" (Streeck, 1995a). Postoje u biti dvije ključne razlike između neoliberalne i socijaldemokratske opcije - stupanj nacionalizma u programu za kompeticiju i stupanj "asocijacija" i zaštiti žrtava globalnog tržišta. U oba slučaja tržište i pojmovi "djelotvornost" i "stimulacija" igraju središnju ulogu. Solucija "trećeg puta" - u najboljoj socijaldemokratskoj tradiciji - znači pronaći pozitivnu sumu rješenja za razmjenu akumulacija/legitimacija.

Bowles i Gintis (1995) zahvaćaju bit tog pothvata zalažući se za "stimulativno-kompatibilnu" politiku egalitarne redistribucije. Dok američki stil nejednakosti vodi "nedjelotvornim stimulativnim strukturama" uslijed gubitka "povjerenja" i kooperacije, staromodna socijaldemokracija stvara "stimulativno-destruktivno" i "antikompetitivno" tržište rada i politiku dobrobiti. "Treći put", "stimulativno-kompatibilna" vladavina, suprotno tome, može usvojiti elemente neoliberalnog repertoara - reducirajući upotrebu cijena, kvantitete i dohodovnih instrumenata (tj. minimalnih plaća, kontrole renti, visoko progresivnog dohodovnog oporezivanja i međunarodne zaštite) - ali ih može i obogatiti u smislu "redistribucije temeljene na imovini". U biti, radi se o sredstvima za održavanje ljudskog kapitala za izobrazbu i uključivanje radnika u kompanije. Drugim riječima, Margaret Thatcher susreće Jacquesa Delorsa.

Varijante ovog argumenta daju nam nekoliko ideja o tome na što u praksi može nalikovati program "trećeg puta". Esping-Andersenova solucija može otkloniti rigidnosti tržišta

rada i socijalne dobrobiti koje muče Europu "Baumolovom bolešću troškova" (tj. vrednovanje radnika izvan nisko plaćene zaposlenosti) i spriječiti stvaranje niže plaćene zaposlenosti u uslužnom "McJobs" sektoru. Najveća buduća nejednakost može se pobijediti radikalnom promjenom prirode socijalnih davanja. To za sve građane može uključivati garancije osposobljavanja i pravo na socijalne usluge bilo kada tijekom životnog ciklusa, posebno putem obrazovanja i obučavanja. Appelbaum i Schettkat (1995), suprotno tome, istovremeno žele visoke plaće i višu zaposlenost kroz substancijalni porast produktivnosti uslužnog sektora tako da uslužna produkcija postane djelotvornija. U biti, to znači ulaganje u više plaće, strategiju visoke produktivnosti - što također uključuje poboljšani program obučavanja - vezan uz ekspanziju netržišne (i radi toga zaštićene) uslužne ekonomije (vidjeti Freeman i Soete, 1995).

Mnoge pristalice "progresivno kompetitivne" strategije podržavaju veće investicije u stručnost i osposobljavanje, i to je nesumnjivo bitno ako Europa želi održavati put prilagodbe u globaliziranoj ekonomiji koji vodi preko visokih plaća - visokih kvalifikacija. Ipak, tu susrećemo dva velika problema. Prvo, nema jasne predodžbe kako će se to znanje (umješnost, kvalifikacije) najbolje osigurati i iskoristiti tako da utječe na tehnološke promjene i prirodu potražnje za znanjem. Drugo, nužno će se pojaviti velik broj nekvalificiranih ljudi za koje će jeftini poslovi u uslužnom sektoru biti jedina solucija. Međutim, može li se to stvarati jedino forsirajući niske plaće i povećanu nejednakost? Umjesto Esping-Andersenovog puta s "više nejednakosti, više zaposlenosti", Boltho i Glynn (1995) zagovaraju kreiranje zaposlenosti pomoću porasta poreznog financiranja vladinih troškova. Ipak, i ta strategija također otvara nekoliko pitanja. Kako vlada može uvjeriti izborno tijelo da prihvati veće poreze? Kako će vlade konstruirati ili rekonstruirati socijalne ugovore - tj. dohodovne politike - kako spriječiti moćne lobije da preko povećanja poreza prijedu na oblike inflacijskog porasta plaća?

Ima mnogo prepreka takvoj strategiji u okruženjima u kojima ne postoji tradicija i institucionalna struktura za pregovaranje, ili koje je razorio proces globalizacije. Glyn (1995) tvrdi da je globalizacija jednostavno

učinjena žrtvenim jarcem država-nacija i njihova neuspjeha da kontroliraju unutrašnje izvore socijalnih sukoba i inflaciju: sada je prava zadaća ponovno izgraditi domaće koalicije i dogovore koji će njihove politike učiniti vjerodostojnima s tržištima u prošlosti. To je moguće unutar određenih granica. Tako su nedavne reforme u socijalnim aranžmanima u Francuskoj, Italiji i Njemačkoj zahtijevale široke konzultacije sa socijalnim partnerima. Korporativistički stil sporazumijevanja nastavlja legitimirati "strogu" Maastricht-politiku i reforme tržišta rada u Italiji, Irskoj, Portugalu, Belgiji i Nizozemskoj. Pored toga, pravljenje takvih radnih sporazuma na duži rok čini se problematičnim zbog radikalnih ciljeva reforme socijalne države, ako pretpostavimo promjenu prirode domaćih koalicija i integraciju nacionalnih ekonomija u međunarodne tokove kapitala i proizvodnje. Dok kompeticija osvjetljava kontrast između javnog i privatnog, zaposlenih i nezaposlenih (i, netko može dodati, između nacionalno i internacionalno orijentiranih poduzeća), propast konsenzusa i kompromisa, koji su bili obilježje mnogih europskih zemalja u zlatnom doba, ohrabrila je anti-egalitarne koalicije i dala poduzeću - oslobođenom institucionalnih ograničenja - nov centralitet (Crouch, u tisku). Nove domaće koalicije veoma će se protiviti mnogim aspektima egalitarnog projekta takozvane "povećane produktivnosti" i branit će do krajnjih granica status quo u vlasničkim pravima. U isto vrijeme, prostor za makroekonomsku slobodu - na kojem se u prošlosti mogla "ostvariti" solidarnost sudionika u "egalitarnim koalicijama" - drastično je smanjen usljed međunarodne ekonomske integracije.

EUROPA: POTRAGA ZA REGIONALNOM SOLUCIJOM?

Mada s mnogih strana stiže vatrena potpora europskoj soluciji krize zaposlenosti i nadacionalnoj obrani europskog "modela države dobiti", u oba slučaja javljaju se ozbiljne teškoće. Prvo, u doba pokretljivog kapitala i međunarodne međuovisnosti, izolirana regionalna strategija obnove politike makroekonomske autonomije nerealna je kao što je nerealna i nacionalna strategija. Kao što Eatwell (1995 : 282) tvrdi, mada trgovinski uvjeti Europske unije teoretski mogu poduprijeti zajedničku ekspanzivnu politiku (njena vanjska bi-

lanca uobičajeno je uravnotežena i mnogo je stabilnija nego tekuća bilanca SAD ili Japana) nedostaju drugi elementi strategije "pune uposlenosti" - monetarna i fiskalna koordinacija. Koordinacija se ne može olakšati nikakvim velikim širenjem uz pomoć zdrave vanjske bilance Europske unije: svaka ekspanzivna politika može biti ugrožena neravnotežom u razmjeni između država članica i njihovih trgovačkih partnera izvan Europske unije. Ipak, skromniji politički ciljevi mogu se ostvariti na europskoj razini. Drèze i Malinvaud (1994), na primjer, zagovaraju politiku monetarne stimulacije kroz jako smanjenje kratkoročnih interesnih stopa koordiniranu od Bundesbanke - politiku koja dobiva veću podršku kao strogoj koja prethodi Europskoj monetarnoj uniji, a koja počinje ugrožavati socijalni konsenzus u jednom broju zemalja. U jednoj zanimljivoj varijanti Bowlesove i Gintisove "stimulativno-kompatibilne" vlade Alogoskoufis et al. (1995) obrazlažu da gubitak makroekonomske pozicije u Europi olakšava supply-side reforme. Oni zagovaraju uvođenje "vouchera" za dugotrajno nezaposlene, smanjenje potpora u slučaju nezaposlenosti koje djeluju destimulativno i smanjenje minimalnih plaća kako bi se poboljšali programi za nezaposlene u "opravdanim prilikama". Kasnije se može tražiti izvjesno odstupanje od tekuće antiinflatorne ortodoksije. Nezaposlenost se može smanjiti za 5 posto do kraja 1990-ih, tvrde oni, s inflacijom jedan poen višom nego što je bila utvrđena u sporazumima o plaćama.

Što bi, međutim, trebao biti europski "socijalni sporazum" za kompenzaciju ili revitalizaciju onih koji su ugroženi i ispod su nacionalne razine? Europska komisija promovirala je ideju "pakta za zapošljavanje" koji uključuje nekoliko aspekata "stimulativno-kompatibilnih" socijalnih reformi: sporazume o dohotku, dogovoreno "slabljenje" regulacije tržišta rada, veće investiranje u izobrazbu i mjere za unapređivanje radne mobilnosti. U stvari, to je "minimalistička" verzija "trećeg puta" "socijalne dimenzije" i usmjeravanje na ponavljanje elemenata nacionalnog welfare-sustava na europskoj razini. Greška "maksimalističkih" programa može se objasniti terminom "paradoksa država-nacija" koji je opisao Wolfgang Streeck. U vrijeme kada sve više gube unutrašnji suverenitet nad svojim ekonomijama, države-nacije održavaju vanjski suverenitet nad međunarodnim odnosima; država-nacija još uvijek ima do-

minantnu vlast na toj razini, usprkos činjenici da je izgubila sposobnost unutrašnje primjene takve vlasti za ciljeve netržišne potpore ili tržišne prilagodbe (1995c : 33). Otpor državnacija prijenosu autoriteta na Europsku uniju nije temeljen samo na ideološkim antagonizmom naspram federalnog sustava. On je također utemeljen na postojećim snažnim vezama između razvoja socijalne politike i političke legitimacije. To znači da takvi višestruko povezani sustavi kakva je Europska unija postaju ranjivi na dinamiku "kompetitivne države-građevine" - na kompeticiju između različitih autoriteta povjerenja glede socijalnih davanja. Države-članice pružat će otpor značajnijem transferu fiskalnog kapitala na Uniju i branit će svoj autoritet u socijalnoj politici (Leibfried i Pierson, 1995). Kada ih ima više, potencijalne kompetitivne jurisdikcije nastoje kreirati u najboljem slučaju uvjete za "zajedničku odluku - pravljenja zamki" (Scharpf, 1988) - pri čemu su inovativne politike uvijek limitirane i ogradene prilagodbama i proceduralnim jamstvima - u najgorem slučaju one predstavljaju opasnost kompetitivne deregulacije. Odatle stalna opasnost od "kupovanja režima" od strane firmi i, kada Europska monetarna unija stupi na snagu, od "socijalne devalvacije" od strane vlada.

Takve nadnacionalne inicijative koje su se smjenjivale također su u velikoj mjeri bile tržišnotvornog tipa. Najmoćnije od tih inicijativa - program jedinstvenog tržišta i kretanje prema monetarnoj uniji u prvoj će se razini jednostavno dodati postojećim kompetitivnim snagama koje se bore protiv država-članica. S druge strane, one će nadoknaditi gubitak nacionalne moći ekonomskog odlučivanja kroz forme ugovaranja obveza. Bez obzira na određene prednosti koje su postignute unutar europske embrionalne "socijalne dimenzije" (u području prava na tržištu rada i socijalnih prava), socijalna politika i socijalni odnosi, kao rezultat tržišne integracije, bit će sve više izloženi silama tržišta. "Negativna integracija" pri tome trijumfira nad "pozitivnom integracijom". Povrh toga, Europska monetarna unija - ili, u sadašnjim okolnostima, utvrđivanje konvergentnih kriterija za članstvo u Europskoj monetarnoj uniji - postavlja velike probleme za one države-članice koje imaju znatan deficit u javnom sektoru, kada se istovremeno odvijaju jaki deflatorni pritisci na europsko gospodarstvo u cjelini. Uz pretpostavljene deflatorne

posljedice porasta poreza (da ne spominjemo političko protivljenje), u mnogim zemljama jedina opcija - ako se žele zadovoljiti kriteriji - jest smanjenje i racionalizacija socijalnih davanja. U nekim zemljama taj proces može ohrabriti veću učinkovitost javnih davanja i veću razboritost u troškovima javnog sektora. Međutim, to također nesumnjivo znači veće nevolje za mnoge ljude u vrijeme kada su im potrebe najveće, što je štetna posljedica kompeticije na tržištu rada jedinstvenog tržišta.

Međutim, što je sa "socijalnom dimenzijom"? Komisija za programe i mjere socijalne akcije predložena 1990, a inspirirana Socijalnom poveljom iz 1989. godine, počela je utjecati na prava radnika diljem Unije. Prema tome, europsko zakonodavstvo o radnom vremenu - s minimalnim zahtjevima za dnevnim i tjednim odmorom i odlukama o noćnom radu i radnim smjenama - i uputama o trudnicama na radnom mjestu prisililo je čak i tvrdoglavu britansku vladu da ublaži svoje pozicije izravnog protivljenja europskoj regulaciji tržišta rada izvan granica zdravstvenog i sigurnosnog zakonodavstva - tj. područja u kojem je temeljni korpus sveeuropskog zakonodavstva sada već kreiran. Dugo očekivana europska uputa glede radničke participacije u multinacionalnim kompanijama završila je, premda u jako razvodnjenom obliku, u Maastrichtskim socijalnim protokolima i sporazumima (Rhodes, 1992, 1995b). Ipak, europski se sustav industrijskih odnosa utemeljen na uzdizanju neokorporativističkih načela na europsku razinu još nije pojavio. On se susreće s nekoliko prepreka kao i već razmotreni širi welfare-projekt - s odsutnošću političkih i organizacijskih preduvjeta. On je već oslabljen na nacionalnoj razini i njegova je zamjena funkcionalnim ekvivalentom europskih institucija isključena, zbog slabosti europskih radnih i zaposleničkih struktura i problema koji proizlaze iz različitosti europskih režima tržišta rada. Zajednički trend diljem Europe - povećana važnost pregovaranja na razini poduzeća, slabljenje tradicionalnih oblika kolektivnog predstavljanja - ide u sasvim suprotnom smjeru.

Tamo gdje su u socijalno-političkoj areni vlade napustile suverenitet, većinom se to dogodilo kao posljedica inicijativa izgradnje tržišta. Dvije od njih posebno treba spomenuti. Prvo, nacionalni sudovi i Europski sud pravde (ECJ) donijeli su impresivni korpus nacional-

nih i nadnacionalnih presuda koje ruše nacionalnu suverenost i autonomiju u interesu tržišta rada i mobilnosti potrošača, na crti koordiniranja zahtjeva uvedenih Rimskim ugovorima iz 1958. godine. Kao što Leibfried i Pierson (1995) ističu, to je više posljedica inicijativa Zajedničkog tržišta nego velikih političkih planova. Radi se o procesu koji je u velikoj mjeri krišom proveden i koji je razvio i ubrzao kretanje preko nametanja zahtjeva Europskog suda za tržišnim računovodstvom. Taj je proces gurao naprijed sam Europski sud i partijske stranke te nacionalni sudovi koji k tome ublažavaju slučajeve socijalne sigurnosti. Jedna od posljedica tog procesa jest da nacionalni welfare-sustavi ne mogu više ograničiti socijalna prava isključivo na svoje vlastite građane, već ih moraju učiniti dostupnima za strance iz država članica koji su zaposleni na njihovu teritoriju. Istovremeno, nacionalne pogodnosti moraju biti prenosive diljem svih zemalja Europske unije. Međutim, hoće li to poslužiti zaštiti socijalnih prava ili će ih ugroziti? U nedostatku svakog sporazuma u Europskoj uniji o *socijalnom* građanstvu to će ohrabriti države članice da nađu načine zatvaranja prava u vlastite sustave i izbjegavanje njihova prelaženja iz jedne u drugu zemlju. Jedan od načina kako se to radi jest da se pogodnosti više vežu uz sudjelovanje na tržištu rada. Kao posljedica toga, nekontributivno utemeljeni transferi (kao što su dječji dodaci i minimalna mirovinska davanja) mogu izgubiti blagonaklonost - a to će u nekim zemljama povećati problem dualnih socijalnih davanja (Leibfried i Pierson, 1995).

INOVACIJE U MEĐUNARODNOJ EKONOMIJI

Mnogo zastupnika "trećeg puta" slaže se o prijeko potrebi inoviranja u međunarodnim ekonomskim odnosima. Ali malo je suglasnosti oko toga kako to učiniti. Ipak ima nekoliko zajedničkih elemenata u njihovim argumentima. Prvo je stupanj protekcionizma u međunarodnoj trgovini, uključujući "socijalne klauzule" u trgovačkim ugovorima, za što se bori Clintonova administracija. Drugo, postoji potpora koordiniranoj reflaciji zapadnih ekonomija. I treće, postoji nekoliko argumenata za ponovnu regulaciju tokova međunarodnog kapitala.

Snažni argumenti daju se u korist "socijalnih klauzula" (Crouch, 1995) i "administrati-

voj zaštiti", kao suprotnost više škodljivim oblicima upravljane trgovine. Oboje je vezano uz pojam da je unutrašnja stabilnost najbitnija za održanje liberalnog režima trgovine. Ako su socijalni standardi opali u zapadnim zemljama i ako industrija nema vremena za prilagodbu, tada se može pojaviti militantniji pro-protekcionički pokret i problemi legitimacije. Obojica, Ruggie (1994) i Pauly (1995), zalažu se za inovacije u multilateralnom ekonomskom menadžmentu kako bi se kontrolirali takvi problemi - prvo, omogućavanjem protekcionizma "niske razine" ("dobrovoljno ograničeni aranžmani", antidampinško parničenje, jednako poštovanje obveza istraživanja) i, drugo, putem uspostavljanja mehanizama, insitucionaliziranog sporazumom, za nadziranje pravedne raspodjele tereta prilagodavanja i pomoć održanju međunarodne obveze tečajne stabilnosti i mobilnosti kapitala. Nije jasno kako to točno operacionalizirati. Singh (1995) želi takvim reformama dodati efektivni i konzistentni sustav međunarodne koordinacije makroekonomskih politika radi postizanja bitnog trenda povećanja stope rasta agregatne tražnje i outputa u industrijskim zemljama.

Kakva je, međutim, vjerojatna inovacija u tom smjeru? To pitanje povlači jedno drugo, već ranije otvoreno. Koliko nadzora nad ekonomskom politikom mogu zadobiti vlade kada jednom napuste instrumente nadzora? Mada su ranije spomenuti prijedlozi jako radikalni, oni ovise o stvaranju međunarodnih koalicija u njihov prilog. Međutim, zasada se međunarodne korporacije i financijski kapital, povezani s ekonomistima slobodnog tržišta, protive takvim inovacijama. Što se tiče regulacije međunarodnih financija, mada iskustva Velike Britanije 1976. i Francuske 1993. godine čine malo vjerojatnim povratak kontroli tečaja i fiksiranim razmjenskim tečajevima, uloga nespontanog kretanja kapitala u dvije ERM krize u rujnu 1992. i u srpnju-kolovožu 1993. godine izazvala je brojne prijedloge za suzbijanje špekulacija, uključujući nacionalni i međunarodni nadzor. Najkorisniji od tih prijedloga uključuju modifikacije postojećeg sustava kratkoročnog smanjivanja destabilizirajućih špekulacija - na primjer, jedan mali "Tobin-porez" u vanjskim transakcijama razmjene vezan uz kontrolu kapitala (Epstein, 1995) - ili promjena prema nekoj vrsti prilagodljivog sustava s aranžmanima za zemlje s deficitom s ciljem da se njihov deficit prevlada izvan deflatorskih poteza - kao što

je to urađeno operacijama ERM-a (Holtham, 1995; Sawyer, 1995). Međutim, problem opet leži u uspostavljanju sporazuma između ministara financija i središnjih banaka. Također postoje značajni problemi u implementaciji takvih solucija. Tobin-porez bio bi koristan za suzbijanje nestabilnosti uzrokovane masovnim porastom priljeva kratkoročnog kapitala (namećući, na primjer, 0,1 posto poreza na svaku transakciju u drugu valutu), a da se pritom ne dira u dugoročno i stabilnije pritecanje kapitala. Međutim, kao što Neyer i Seelaib-Kaiser (1995) dokazuju, uvođenje Tobin-poreza može dovesti do klasičnog problema kolektivne akcije: previše je država uključeno i svaka od njih želi dobiti više za sebe ne namećući porez, čak i ako postoje zajedničke pogodnosti - manja mobilnost pokretnog kapitala i veći prostor za nacionalnu monetarnu politiku; takav bi prihod za međunarodni fond, vjerojatno za socijalnu politiku ili razvoj, bio izgubljen.

ZAKLJUČAK

Pretpostavljajući malu vjerojatnost značajnih inovacija u međunarodnoj sferi, postavlja se pitanje gdje ostaju sustavi dobrobiti? S jedne strane, to ih stavlja u situaciju da se sami bore za prilagodbu uglavnom neobuzdanim promjenama u globalnoj ekonomiji. S druge strane, to stavlja krhko uravnoteženu globalnu ekonomiju u kontekst razmrvljenih socijalnih i političkih sporazuma unutar država-nacija. U

jednom nedavnom članku Louis Pauly (1995) zamjećuje da mobilnost kapitala sve više pokreće temeljna pitanja o socijalnoj organizaciji i legitimaciji zbog njihovih distributivnih posljedica. To je stoga što dva temeljna pitanja - tko mora platiti i kako će platiti - nisu adresirana. Odgoditi pitanje ne znači riješiti problem. To prije svega vodi jednoj od dviju negativnih posljedica: eroziji civiliziranih društava ili ograničavanju međunarodnog kretanja kapitala. Netko može proširiti argument na međunarodnu trgovinu. Ako domaće koalicije budu ograničene u nadoknadama žrtvama liberalnog sustava trgovine, politička će oporba ojačati i pozivat će na povratak protekcionizma. A ako se uspostavi djelotvornija međunarodna koordinacija, ti domaći sporazumi bit će nepovratno razbijeni. To nas efektivno vraća našoj dvostrukoj kontradikciji: između rasta dobrobiti - dijelom ostvarenog putem globalizacije - i troškova koje to zahtijeva; te između socijalnih sporazuma čiji razvitak omogućava međunarodna ekonomija i socijalnih destruktivnih snaga koje će kasnije biti oslobođene. Kao što Ruggie (1994:11) tvrdi: "Jesu li vlade konačno sposobne kontrolirati troškove i ojačati fleksibilnost tržišta rada istovremeno ograničavajući temelje unutrašnje ekonomske sigurnosti, treba tek vidjeti. Ako ne uspiju, to će također biti liberalni međunarodni poređak."

BIBLIOGRAFIJA

1. Adnett, N. (1995) Social dumping and European economic integration, *Journal of European Social Policy* 5 (1): 1-12.
2. Albo, G. (1994) Competitive austerity and the impasse of capitalist employment policy, in: R. Miliband and L. Panitch (eds.) *Socialist Register* 1994, London, Merlin, pp. 144-70.
3. Alogoskoufis, G., Bean, C. Bertola, G., Cohen, D., Dolado, J. and Saint-Paul, G. (1995) *Unemployment: Choices for Europe*, Monitoring European Integration 5, London, Centre for Economic Policy Research.
4. Amin, A. and Thomas, D. (1996) The negotiated economy: state and civic instructions in Denmark, *Economy and Society* 25 (2): 255-81.
5. Andrews, D. D. (1994) Capital mobility and state autonomy: toward a structural theory of international monetary relations, *International Studies Quarterly* 38: 193-218.
6. Appelbaum, E. and Schettkat, R. (1995) Economic development in the industrialized countries and the prospects for full employment, in: P. Arctis and M. Marshall (eds.) *The Political Economy of Full Employment: Conservatism, Corporatism and Institutional Change*, Aldershot, Edward Elgar, pp. 238-55.
7. Audretsch, D. B. (1995) *The Innovation, Unemployment and Competitive Challenge in Germany*, Centre for Economic Policy Research Discussion Paper No. 1152, March, London, Centre for Economic Policy Research.
8. Ayala, L. (1994) Social needs, inequality and the welfare state in Spain: trends and prospects, *Journal of European Social Policy* 4 (3): 159-79.
9. Balls, E. (1994) No more jobs for the boys, in: J. Michie and J. Grieve Smith, *Unemployment in Europe*, London, Academic Press, pp. 116-29.

10. Boltho, A. and A. Glyn (1995) Can macroeconomic policies raise employment?, *International Labour Review* 134 (4-5): 451-70.
11. Bowles, S. and Gintis, H. (1995) Productivity-enhancing egalitarian policies, *International Labour Review* 134 (4-5): 559-85.
12. Cerny, P. G. (1994) The dynamics of financial globalization: technology, market structure and policy response, *Policy Sciences* 27 (4):319-42.
13. Cerny, P. G. (1995) Globalization and the changing logic of collective action, *International Organization* 49 (4): 595-625.
14. Commission of the European Communities (DGV) (1995) *Social Protection in Europe*, Brussels: CEC
15. Crouch, C. (1995) Exit or voice: two paradigms for European industrial relations after the Keynesian welfare state, *European Industrial Relations Review* 1 (1): 63-81.
16. Crouch, C. (forthcoming) The Social contract and the problem of the firm, in Y. Meny and M. Rhodes (eds.) *A New Social Contract? Charting the Future of European Welfare*, London, Macmillan
17. Dreze, J. and Malinvaud, E. (1994) Growth and employment: the scope for a European initiative, *European Economy* 10: 77-106.
18. Eatwell, J. (1995) The international origins of unemployment, in: J. Michie and J. Grieve Smith (eds.) *Managing the Global Economy*, Oxford, Oxford University Press, pp. 271-86.
19. Edquist, C. and Lundvall, B. A. (1993) Comparing the Danish and Swedish systems of innovation, in R. R. Nelson (ed.) *National Innovation System*, Oxford, Oxford University Press, pp. 265-98.
20. Epstein, G. (1995) International financial integration and full employment monetary policy, *Review of Political Economy* 7 (2): 164-85.
21. Erikson, C. L. and Kuruvilla, S. (1994) Labor costs and the social dumping debate in the European Union, *Industrial and Labor Relations Review* 48 (1): 28-47.
22. Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, Polity Press.
23. Esping-Andersen, G. (1994) Equality and work in the post-industrial life cycle, in: D. Miliband (ed.), *Reinventing the Left*, Cambridge, Polity Press.
24. Esping-Andersen, G. (1996a) After the Golden Age? Welfare state dilemmas in a global economy, in G. Esping-Andersen, *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economics*, London, Sage, pp. 1-31.
25. Esping-Andersen, G. (1996b) Welfare states without work: the impasse of labour shedding and familism in continental European social policy, in: G. Esping-Andersen, *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economics*, London, Sage, pp. 66-87.
26. Esping-Andersen, G. (1996c) Positive-sum solutions in a world of trade-offs', in: G. Esping-Andersen, *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economics*, London, Sage, pp. 256-67.
27. Euzeby, A. (1995) Reduce or rationalize social security contributions to increase employment?, *International Labour Review* 134 (2): 227-41.
28. Ferrera, M. (1996) The "Southern Model" of welfare in social Europe, *Journal of European Social Policy* 6 (1): 17-37.
29. Ferrera, M. (forthcoming) The four social Europes: between universalism and selectivity, in: Y. Meny and M. Rhodes (eds.) *A New Social Contract? Charting The Future of European Welfare*, London, Macmillan.
30. Finegold, D. and Soskice, D. (1988) The failure of training in Britain: analysis and prescription, *Oxford Review of Economic Policy* 4 (3): 21-53.
31. Freeman, C. and Soete, L. (1995) *Work for All or Mass Unemployment: Computerised Technical Change in the 21st Century*, London, Pinter 1994.
32. Frieden, J. A. (1991) Invested interests: the politics of national economic policies in a world of global finance, *International Organization* 45 (4): 539-64.
33. Fulcher, J. (1994) The social democratic model in Sweden: termination or restoration? *The Political Quarterly* 65 (3): 285-301.
34. Garrett, G. (1995) Capital mobility, trade and the domestic politics of economic policy, *International Organization* 49 (4): 657-87.
35. Garrett, G. and Lange, P. (1991) Political responses to interdependence: What's left for the Left, *International Organization* 45 (4) 539-64.
36. Garret, G. and Lange, P. (1995) Internationalization, Institutions and Political Change, *International Organisation* 49 (4): 627-655.
37. Garret, G. and Mitchell, D. (1995) Globalization and the welfare state: income transfers in the industrial democracies, 1965-1990, Paper presented to *Comparative Research on Welfare State Reforms*, Pavia, September
38. Gilbert, N (1992) From entitlements to incentives: the changing philosophy of social protection, *International Social Security Review* 45 (3): 5-17
39. Glyn, A. (1995) Social democracy and full employment, *New Left Reviews* 211 (May-June): 33-55.
40. Gottschalk, P. and Joyce, M. (1995) The impact of technological change, deindustrialization and internationalization of trade on earnings inequality: an international perspective, in: L. McFatc, R. Lawson and W. J. Wilson (eds.), *Poverty, Inequality and the Future of Social Policy:*

- Western State in the New World Order*, New York, Russell Sage Foundation, pp. 197-228.
41. Gough, I. (1979) *The Political Economy of the Welfare State*, London, Macmillan
 42. Greenaway, D. and Milner, C. (1995) The world trade system and the Uruguay Round: global employment implications, *International Labour Review* 134 (4-5): 497-517.
 43. Helleiner, E. (1994) Freeing money: why have state been more willing to liberalize capital controls than trade barriers?, *Policy Sciences* 27 (4): 299-318.
 44. Helleiner, E. (1995) Explaining the globalization of financial markets: bringing states back in, *Review of International Political Economy* 2 (2): 315-41.
 45. Hirst, P. and Thompson, G. (1995) Globalization and the future of the nation state, *Economy and Society* 24 (3): 408-42.
 46. Holtham, G. (1995) Managing the exchange rate system, in: J. Michie and J. Grieve Smith (eds) *Managing the Global Economy*, Oxford, Oxford University Press, pp. 232-51.
 47. Huber, E. and Stephens, J. D. (1993) The future of the social democratic welfare state: options in the face of economic internationalization and European integration, paper presented at the *International Sociological Association's Research Committee on Comparative Research on Welfare States in Transition*, Oxford, September
 48. Jessop, R. (1994) The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state', in: R. Burrows and B. Loader (eds.) *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, London: Routledge, pp. 13-37.
 49. Katrougalos, G. S. (1996) The south European welfare model: the Greek welfare state in search of an identity, *Journal of European Social Policy* 6 (1): 39-60.
 50. Klein, R. (1993) O'Goffe's Tale, or What can we learn from the success of the capitalist welfare states?, in: C. Jones (ed.) *New Perspectives on the Welfare state in Europe*, London, Routledge, pp. 7-17.
 51. Kosonen, P. (1994) *European Integration: A Welfare State Perspective*, University of Helsinki Sociology of Law Series, No. 8.
 52. Krugman, P. (1993) Inequality and the Political Economy of Eurosclerosis, *CEPR Discussion Paper* No. 867, London: CEPR
 53. Kurzer, P. (1991) The internationalization of business and domestic class compromises, *West European Politics* 14 (4): 1-24.
 54. Leibfried, S. (1993) Towards a European Welfare state', in: C. Jones (ed.) *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, London, Routledge, pp. 133-56.
 55. Leibfried, S. and Pierson, P. (1995) Semi-sovereign welfare states: social policy in a multi-tiered Europe, in S. Leibfried and P. Pierson (eds.) *Fragmented Social Policy: The European Union's Social Dimension in Comparative Perspective*, Washington DC, Brookings Institution, pp. 43-77.
 56. Malerba, F. (1993) The national system or innovation: Italy, in: R. R. Nelson (ed.). *National Innovation Systems*, Oxford, Oxford University Press, pp. 230-64.
 57. Minns, R. and Tomaney, J. (1995) Regional government and local economic development: the realities of economic power in the UK, *Regional Studies* 29 (2): 202-07.
 58. Moran, M. and Wood, B. (1996) The globalization of health care policy?, in: P. Gummert (ed.) *Globalization and Public Policy*, Cheltenham, Edward Elgar, pp. 125-42.
 59. Moses, J. W. (1995) The social democratic predicament in the emerging European Union: a capital dilemma, *Journal of European Public Policy* 2 (3): 407-26.
 60. Neyer, J. and Seelieb-Kaiser, M. (1995) Bringing the economy back in: economic globalization and the recommodification of the workforce, *Zentrum für Sozialpolitik, Working Paper* No. 16, Bremen.
 61. Notermans, T. (1993) The abdication of national policy autonomy: why the macroeconomic policy regime has become so unfavourable to labor, *Politics and Society* 21 : 133-67.
 62. O'Brien, R. (1992) *Global Financial Integration: The End of Geography*, London, Pinter for Royal Institute for International Affairs
 63. O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*, New York, St. James Press
 64. Offe, C. (1984) *The Contradictions of the Welfare State*, London, Hutchinson
 65. Ohmae, K. (1991) *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, New York, Harper Collins
 66. Pauly, L. W. (1995) Capital mobility, state autonomy and political legitimacy, *Journal of International Affairs*, 48 (2): 369-88.
 67. Petmesidou, M. (1991) Statism, social policy and the middle classes in Greece, *Journal of European Social Policy* 1 (1): 31-48.
 68. Pfaller, A. (1993) I Welfare state europei di fronte a sfide comuni endogene ed esogene: verso la convergenza?, in: M. Ferrera (ed.) *Stato sociale e mercato: Il welfare state europeo sopravviverà alla globalizzazione dell'economia?*, Turin, Edizione della Fondazione Giovanni Agnelli, pp. 143-67.
 69. Pfaller, A. Grough, I. and Therborn, G. (1991) *Can the Welfare State Compete? A Comparative*

- Study of Five Advanced Capitalist Countries*, London, Macmillan
70. Pierson, P. (1996) The new social politics of the welfare state, *World Politics* 48 (2): 143-79.
 71. Pierson, P. and Leibfried, S. (1995) Multitiered institutions and the making of social policy, in: S. Leibfried and P. Pierson (eds.), *European Social Policy: Between Fragmentation and Integration*, Washington DC, The Brookings Institution, pp. 1-40.
 72. Plaug, N. (1995) The welfare state in liquidation?, *International Social Security Review* 48 (2): 61-71.
 73. Rhodes, M. (1992) The future of the social dimension: labour market regulation in post-1992 Europe, *Journal of Common Market Studies* 30: 23-51.
 74. Rhodes, M. (1993) The social dimension after Maastricht: setting a new agenda for the labour market, *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations* 9: 297-325.
 75. Rhodes, M. (1995a) A regulatory conundrum: industrial relations and the "social dimension", in: S. Leibfried and P. Pierson (eds.), *Fragmental Social Policy: The European Union's Social Dimension in comparative Perspective*, Washington D.C., Brookings Institutions, pp. 78-122.
 76. Rhodes, M. (1995b) "Subversive Liberalism": market integration, globalization and the European welfare state, *Journal of European Public Policy* 2 (3): 384-406.
 77. Ruggie, J. G. (1982) International regimes, transactions and change: embedded liberalism in the postwar economic order, *International Organization* 36 (2): 379-415.
 78. Ruggie, J. G. (1994) Trade, protectionism and the future of welfare capitalism, *Journal of International Affairs* 48 (1): 1-11.
 79. Saint-Paul, G. (1994) On the political economy of labour market flexibility, Centre for Economic Policy Research Discussion Paper No. 803, August, London, Centre for Economic Policy Research
 80. Saraceno, C. and Negri, N. (1994) The changing Italian welfare state, *Journal of European Social Policy* 4 (11): 19-34.
 81. Sawyer, M. (1995) Obstacles to full employment in capitalist economies, in: P. Arestis and M. Marshall (eds.) *The Political Economy of Full Employment: Conservatism, Corporatism and Institutional Change*, Aldershot, Edward Elgar, pp. 15-35.
 82. Scharpf, F. (1988) The Joint-Decision Making Trap's: lessons from German federalism and European integration, *Public Administration* 66 (3): 239-78.
 83. Sigg, R. Zeitzer, I., Scheil-Adlung, X, Kuptsch, C. and Tracy, M. (1996) Developments and trends in social security 1993-1995, *International Social Security Review* 49 (2): 5-126.
 84. Sinclair, T. J. (1994) Between state and market: hegemony and institutions of collective action under conditions of international capital mobility, *Policy Sciences* 27 (4): 447-66.
 85. Singh, A. (1995) Institutional requirements for full employment in advanced economies, *International Labour Review* 134 (4-5): 471-96.
 86. Standing, G. (1995) Labor insecurity through market regulation: legacy of the 1980s, challenge for the 1990s, in: K. McFate, R. Lawson and W. J. Wilson (eds.) *Poverty, Inequality and the Future of Social Policy: Western States in the New World Order*, New York, Russell Sage Foundation, pp. 153-96.
 87. Stephens, J. D. (1996) The Scandinavian welfare states: achievements, crisis and prospects, in: G. Esping-Andersen (ed.) *Welfare States in Transition: National Adaptations in global Economies*, London, Sage Publications, pp. 32-65.
 88. Stephens, J. D., Huber, E. and Ray, L. (1994) The welfare state in hard times, paper presented at the *American Political Science Association*, New York, September
 89. Streeck, W. (1995a) Neo-voluntarism: a new European social policy regime?, *European Law Journal* 1 (1): 31-59.
 90. Streeck, W. (1995b) German capitalism: does it exist? Can it survive?, *Max Planck Institut fur Gesellschaftsforschung Working Paper*, No. 5, Cologne, Max Planck Institut fur Gesellschaftsforschung.
 91. Streeck, W. (1995c) From market-making to state-building? Some reflections on the political economy of European social policy, in: S. Leibfried and P. Pierson (eds.), *Fragmental Social Policy: The European Union's Social Dimension in Comparative Perspective*, Washington DC, Brookings Institution, pp. 389-431.
 92. Taylor-Gooby, P. (1996) Eurosclerosis in European welfare states: regime theory and the dynamics of change, *Policy and Politics* 24 (2): 109-23.
 93. Walker, W. (1993) National innovation systems: Britain, in: R. R. Nelson (ed.) *National Innovation Systems*, Oxford, Oxford University Press, pp. 158-91.

S engleskog preveo: Vlado Puljiz
Suradivala: Natalija Sertić